

מהלכים בספר בראשית – יצחק ספיר

- א. "וישב יעקב בארץ מגורי אביו" (לז, א) לכאורה קשה מדוע שינה הכותב בלשנו, היה לו לכתב וישב יעקב בארץ מושב אביו, או ויגר יעקב בארץ מגורי אביו ולא וישב בארץ מגורי? התשובה לשאלה תתברר על יסוד האבחנה בין "ישיבה" ל"גרות", שני המונחים בהם משתמש הכותב בתארו את דרך התנחלות האבות בארץ.
- "ישיבה" הרי היא מונח של קביעות בטחון שלווה, ואילו "גרות" הוראתה ארעיות ותלות. (ראה פרק ט"ו פס' יג) "גר ותישב אנכי עמכם" (כג, ד) קשה היתה לחז"ל הכפילות הסותרת גר – ותישב ודרשו – אם תרצו הריני גר, ואם לא אהיה תושב ואטלנה מן הדיק (לשון רש"י ע"פ המדרש) וברור כי גר אין לו זכות והרי הוא מצפה לחסד מן התושבים ואילו תושב הרי הוא בעלים בזכות.
- מלבד האבחנה בין גרות וישיבה אנו למדים כי אברהם היה גר ולא תושב, וביתר ברור "ונתתי לך לזרעך אחריך את ארץ מגריך את כל ארץ כנען לאחוזת עולם" (יז, ח) ברור אם כן כי אברהם היה גר בארץ.
- יצחק גם הוא לא זכה להיות יושב בארץ, ואף שיצחק נולד בארץ ומת בה ולא עזבה כל ימיו, ולכאורה אין לך קביעות גדולה מזו, הרי מצינו בפרוש שנאמר לו גור בארץ הזאת ואהיה עמך ואברכך (כו, ג).
- יעקב הוא היחיד בין האבות שלא גר בארץ, בכל תולדות יעקב לא נזכרה גרות אלא פעם אחת – "עם לבן גרתי" (ל, ד) ואילו בארץ זכה יעקב לישיבה, וכדי להראותנו את ההבדל בין יעקב לאבותיו דיק הכותב והשמיענו וישב יעקב בארץ מגורי אביו.
- ב. מקובל כי ספור תולדות כל אחד מן האבות מסתים בשיא כך מסתים ספורו של אברהם בעקידה, ואף שהוא חי ופועל אחריה, שוב אין (במבט פשוט) בהמשך ספורי תולדותיו אלא קשור הגיוני להמשך ההסטורי, העקידה היא השיא בחי יצחק ולכך אף שהאריך ימים יותר מאביו ובנו ספור חייו הוא הקצר בין ספורי האבות ואחרי העקדה – ואלה תולדות יצחק בן אברהם... יעקב ועשו.
- נדמה כי יעקב כנושא העיקרי של ספר בראשית מסים את תפקידו בתחלת פרשת וישב אחרי וישב יעקב בארץ מגורי אביו אלה תולדות יעקב יוסף... ומכאן ואילך מתחיל סיפור האחים עד סוף הספר, ואם כן ישיבת יעקב בארץ היא שיא פעולתו.
- ג. קנין מערת המכפלה נזכר כמה פעמים בפרשת ויחי, ולכאורה הרי הוא מיותר. אחרי ברכו את בניו מצום יעקב "..." קברו אותי אל אבותי אל המערה אשר בשדה עפרון החתי" (מט, כט) והרי אנו יודעים במה מדובר שכן כל ספור המערה וקנייתה מפורש בהרחבה בתחלת פרשת חי שרה ולכן מוזרה החזרה על הספור בהמשך – "במערה אשר בשדה המכפלה. אשר קנה אברהם את השדה מאת עפרון החתי לאחזת קבר (מט, ל) מקנה השדה והמערה אשר בו מאת בני חת (מט, לב)

וכפילות כפולה זו של ספור קניית המערה פעמיים ודאי מיותרת היא? ויותר מזה כאשר מובילים הבנים את אביהם לקבורה שוב חוזר הכתוב "... ויקברו אותו במערת שדה המכפלה אשר קנה אברהם את השדה לאחזת קבר מאז עפרן החתי על פני ממרא" (ג, יד). כאשר נודע ליעקב כי יוסף בט חי וכי הוא המושל בארץ מצרים הוא מגיב בצורה הטבעית הצפויה - "רב עוד יוסף בני חי אלכה ואראנו בטרם אמות (מה, כח) ומדבור לעשיה - ויסע ישראל וכל אשר לו... בבאר שבע גבולה הדרומי של הארץ הוא נעצר שם נלה לו הקב"ה - "ויאמר יעקב יעקב ויאמר הנני ויאמר אנכי הא-ל א-להי אביך אל תירא מרדה מצרימה... (מה א, ב) כדרכו מקצר הכתוב ומן המפורש אנו למדים על הסתום, היכן מצינו שנתירא יעקב ומפני מה נתירא? יעקב יודע כי ששים וחמשה בני משפחתו יורדים מצרימה אל בני משפחתם שבמצרים, יוסף מלך ובודאי תנאי החיים במצרים יהיו טובים ואז יש לחוש שמא ותהפוך השהות במצרים לשיבת קבע ואכן חששו של יעקב אמת היה - כאשר באים בני ישראל מצרימה הרי הם מודיעים לפרעה - לגור בארץ באנו כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך... (מז, ד) וכבר ראינו מה משמעה של גרות.

אחרי הכרזה כזו אנו מצפים כי עם חלוף הרעב יחזרו הבנים ארצה אך לא כן הוא פרשת יגש מסתימת - "וישב ישראל בארץ מצרים בארץ גשן ויאחזו בה ויפרו וירבו מאד (מז, כז) ומה רב המרחק בין ההכרזה לגור בארץ באנו לבין וישב ישראל בארץ מצרים. ה. דרשו חז"ל בשלשה מקומות אין אמות העולם יכולין להונות את ישראל מערת המכפלה, הר הבית וחלקת השדה אצל שכם שלשתם נקנו בכסף מאת יושבי הארץ. מדרש זה צורך עיון מכמה פנים א. מה כונת חז"ל במאמרם, אם ללמדנו כי כמה דונמים בירושלים חברון ושכם שלנו קשה שכן נותנים הם פתח לאומות לטעון, אמת - שטחים זעירים אלה שלכם אך שאר ארץ ישראל אין לכם שום תביעה עליה, ומה נענה? אלא ודאי כונתם ז"ל להוכיח את בעלותנו על הארץ כולה ואם כן מה ההוכחה?

ב. גם אם נפרש שכונת חז"ל באמרם אומות העולם אין הכוונה לאומות העולם ממש אלא אל החלק המפקפק שבכל אחד מאתנו הרי לא לחנם השתמשו במונח אומות העולם, והטענה צריכה שתהא ממין הטענות שיש בהן כדי לסתום פי אומות העולם, ואומות העולם הרי יטענו - אמת כותב בתנ"ך שאברהם יעקב דודו קנו את שקנו, אך האם נוכל לשכנע את האומות בספורי המקרא? הרי יטענו יש לכם ספר מעשיות ישן ומכוח באים אתם לטעון על זכותם על הארץ כולה?

אם נעין בדברים לעומקם נראה כי דבר גדול למדונו חז"ל במדרש זה הלשון העברית מבחינה בשתי מלים "בית" ו-"בנין" (וכמותה לשונות רבות אחרות) בנין הרי ודא החומר תקרה רצפה וקירות ואלו המושג "בית" טעון מטען רגשי עצום, בעברית "בית" הוראתה גם משפחה וזיקת אדם לביתו-משפחתו הרי ודאי אינה זיקה של עבדות מתחום הביאלוגיה אלא זיקה רגשית עמוקה שספק אם יש מי שיכול לפרטה. וכעין זיקתו של אדם לביתו - משפחתו כך זיקתו לבנין שהוא ביתו, בתחום הפרט הבחינה העברית בין בית לבנין אך בתחום הכלל אין הבחנה כזו "ארץ"

הרי היא גם ביתו של עם וגם כך וכך דוגמים שחלקם הר חלקם מישור וכו', כלומר דו ערכית של 'בית' ו'בנין' הבאה לבטוי בשני מונחים בתחום הפרט, באה לבטוי בתחום הכלל במזנה אחד "ארץ". יחסו של עם לארצו הרי הוא כיחסו של אדם לביתו, ואם מתיחס עם אל ארץ כאל "בנין" אין זו זיקה אמתית של עם אל ארצו. אדם עשוי למכור בנין כפי שהוא עשוי למכור כל רכוש אחר, אך אין אדם בעולם שימכור את ביתו-משפחתו, כך גם ביחסי עם אל ארצו הרי לא יתואר בשום פנים שהבריטים ימכרו את לונדון או חלק ממנה בכל מחיר שבעולם וכך לא ימכור שום עם את ארצו, עם המוכר תמורת כסף את ארצו הרי הוא מוכיח כי זיקתו אליה היא כזיקת אדם אל בנין ולא כזיקתו אל בית וממילא אין זו זיקה עמוקה-אמיתית של עם אל ארצו.

אדם עשוי לתת במתנה חפץ היקר לו לאדם היקר לו אך לעולם לא ימכרו לו אלא באונס. במבט ראשון נראה היה כי חז"ל ראו את ההוכחה לבעלותו בעובדה שהאבות קנו - ואין זה הכך הראיה היא במציאות שהאומות מכרו את הארץ החתים בחברון הכנענים בשכם והיבוסים בירושלים הוכיחו במכרם את הארץ את זיקתם הלא אמיתית אליה! ומכאן יובן מדוע מתקש אברהם לקנות את המערה ולא לקבלה במתנה.

בכך תרצנו קושיה אחת וברור לנו כי האומות שקדמו לנו בארץ לא היו עם-הארץ במובן החיובי של המלה, אך עדיין קשה איך נשכנע בכך את האומות? אנו אומרים על היסוד שטבעו ראשונים "מעשה אבות סימן לבנים" משמעותו - סיפור תולדות האבות הרי הוא מעין דגם של תולדות העם היהודי במשך כל ההסטוריה - ואכן קשה יהיה לשכנע את האומות כיום אם נטען שהיבוסים מכרו לפני אלפי שנה את הארץ, אך הערבים הטוענים היים לבעלות עליה הרי גם הם נוהגים בארץ כמנהג העמים שנזכרו - כל מהלך תשובת העם אל הארץ רצוף מעשי קנייה של אדמות היום אין זיקתם לארץ עמוקה יותר.

ו. לעיל ג. הקשינו מדוע חוזר הכתוב פעמים אחדות על ספור קנין מערת המכפלה בפרשת ויחי.

לאור מה שבררנו הדברים פשוטים בסעיף ד' ראינו את השתקעותם של בני ישראל במצרים למרות הכרזתם "לגור בארץ באנו" העם על סף גלות של דורות שתחלתה טובה ונעימה וסופה מרורות.

מצב של גלות ובעיקר בימים הראשונים עלול להעלות בקרב בני ישראל ובעיקר אלא שלא נולדו בארץ ולא חיו בה ספקות לגבי זכותם לחזור לארץ ולגרש ממנה את העמים הגרים בה, כדי לקדם רעה זו חוזר הכתוב פעמים אחדות על ספור קנין המערה המוכיח את העדר זיקתם של עמי הארץ אליה, ועתה על סף הגלות לדורות שקשרם אל הארץ אינו אמיץ בקשרם של החיים בה אליה דוקא כאן המקום ללמדנו כי אין עם אחר שזיקתו אל הארץ כזיקת העם היהודי אליה ואין להאריך באקטואליזת של הדברים כימינו.